

İSTANBULLU TÜRKOLOG HİKMET CEVDETZÂDE'NİN AİLE ARŞİVİNE GÖRE GÜRCİSTAN VE RUSYA'DAKİ YAŞAMI ve TÜRKÇE ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

İlyas ÜSTÜNYER* – Gülnara DİASEMIDZE**

ÖZET

Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında 1877-78'de gerçekleşen savaş sonucunda Osmanlı idaresindeki Batum Çarlık Rusya'sına geçmiştir. Batum'da Türkçe konuşan ahalinin örgün Türkçe öğrenimine olan gereksinimleri iki ülke arasında savaşı takip eden müzakerelere konu olmuş fakat bu konuda somut sonuçlara varılamamıştır. Batum yerel yönetimi 40 yıl sonra Osmanlı Devleti'nden Türkçe öğretmeni talep etmiştir. Söz konusu talep Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmış ve 1918 yılında İstanbul'dan Batum'a Hikmet Cevdetzade (1893-1945) gönderilmiştir. Cevdetzade, 1924 yılında Batum'da Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nu açmış ve burada Türkçe öğretmeye başlamıştır. Cevdetzade, ailevi nedenlerden dolayı 1920'lerin sonunda St. Petersburg'a geçmiş ve burada da Türkçe öğretimi üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Cevdetzade'nin başta Batum, daha sonra da St. Petersburg'daki yaşamı ve bu iki mekândaki Türkçe öğretim faaliyetleri Rusça, Gürcüce ve hatta Türkçe kaynaklara yeterince yansımamıştır, bu da Cevdetzade'nin Türkoloji alanındaki yerinin tespitinde sorun oluşturmaktadır. Bu çalışmada Cevdetzade'nin Gürcistan'ın Batum şehrinde meskûn oğlu Temuri ve torunu Nina'ya başvurularak Türkologun yaşamı ve Gürcistan ve Rusya'daki Türkçe öğretim faaliyetlerine ilişkin gerekli bilgi ve belgeler temin ve tanzim edilmiştir. Varılan sonuçlar ışığında Cevdetzade'nin Gürcü ve Rus Türkoloji dizgelerindeki yerine dair yatay ve dikey projeksiyonlar geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevdetzâde'nin Hayatı, Batum'daki Ailesi, Batum ve Leningrad (S. Petersburg)'daki Türkçe Öğretimi Faaliyetleri, Türkologlarla ilişkileri, Akademik Ürünleri.

ABSTRACT

Batumi, under the rule of Ottoman Empire, passed in to Tsarist Russia's administration as a result of 1877-78 war between the Ottoman Empire and Tsarist Russia. Requirements of Turkish-speaking population in Batumi to a formal Turkish language learning opportunity was one of the issues discussed in formal negotiations between the two countries following the war. However, they could not agree on a tan-

* Prof. Dr., Türk Filolojisi Bölümü, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Tiflis/Gürcistan. ilyas.ustunyer@ibsu.edu.ge

** Doç. Dr., Rusça Öğretimi, Yabancı Diller Okulu, Uluslararası Karadeniz Üniversitesi, Tiflis/Gürcistan. gdiasamidze@ibsu.edu.ge

gible result in this regard. 40 years later, the local government of Batumi requested Turkish teachers from the Ottoman Empire. This was gladly approved by the Ottoman Empire and Hikmet Jevdetzade (1893-1945) was sent to Batumi from Istanbul in 1918. In 1924, Jevdetzade opened Batumi Secondary Turkish School in Batumi and began teaching Turkish language. At the end of 1920's Jevdetzade moved to St. Petersburg due to family reasons and continued working on the Turkish education there. Jevdetzade's life and Turkish teaching activities in Batumi first, then in St. Petersburg were not included sufficiently in Russian, Georgian and even in Turkish sources. Lack of knowledge in this field has made Jevdetzade's place speculative in Turcology field. In this study, the information and documents about Jevdetzade's life and Turkish teaching activities were obtained from his relatives, son Temuri and grandchild Nino, who are still living in Batumi. In the light of acquired information, alternative "readings" on Jevdetzade's place in the Georgian and Russian Turcologies are suggested in this article.

Keywords: Jevdetzade's life, his family in Batumi, his Turkish teaching activities in Batumi and Leningrad (S. Petersburg), his relationship with Turkologists, his academic works.

M. Brosset (2003), *Histoire de la Georgie (Gürcistan Tarihi)* adlı eserinde Türklerin Gürcistan'daki varlıklarını M.Ö. 6. yüzyıla kadar götürmektedir. Bu dönemden günümüze değin iki ulus arasında çok katmanlı ilişki türleri yaşanmıştır. Bu iliş türlerinden her iki ulusun tarihine geçen en somut adımların başında iki ulusun birbirinin dilini öğrenme eylemi gelmektedir.

Kültürün taşıyıcı unsuru olan dilin, mevcut çalışma özelinde Türkçe'nin, Gürcistan'da öğretiminin tarihine ilişkin değişik rivayetler söz konusudur. Kimi kaynaklar Türkçe'nin Gürcistan'da konuşulma tarihini M.S. 6 yüzyıla kadar götürürken (Thomson, 1996: 19-23; Brosset, 2003: 13-15); kimi kaynaklar da Türkçe'nin 18. yüzyılda Gürcistan'da bilinip konuşulduğu, öğretildiği ve ders kitabına sahip olduğunu göstermektedir (Cikia, 1954:187-206).

19. yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Gürcistan'da Osmanlı Türkçesi öğretilmekte idi. Osmanlı Türkçesi 19. yüzyıl boyunca Gürcistan'da genellikle Rusça kaynaklar üzerinden ana dili Türkçe olmayanlar tarafından öğretilmiştir. 1878 öncesinde Osmanlı Devleti, Trabzon Vilayeti idaresinde bulunan Batum'daki Sıbyan Mektebi için değişik kaynakların yanısıra Türkçe hocası göndermiştir. 1 Mayıs 1865 yılında yazılan bir fermanla; "Batum'da ahalinin yardımı ile tamir ettirilip öğretime açılan 2 adet Sıbyan Mektebi ile İşkodra'da inşa edilen Sıbyan Mektepleri için gerekli 7 200 adet kitap ile 3 200 adet Kurân cüz'ünün basım masrafları olan 10 500 kuruşun hazineden ödenmesine padişah tarafından izin verilmiştir" denmektedir (Yıldıztaş, 2012: 267). 27 Eylül 1869 yılında Maarif Meclisi'nin hazırladığı ve padişahın onayladığı emirnameyle Batum'daki Sıbyan Mektebi için kaynak göndermenin yanı sıra öğretmen gönderme kararı da veril-

miştir; “Batum merkezinde bazı hayır sahipleri tarafından inşa olunup hizmete açılan Rüşdiye Mektebi için ihtiyaç duyulan kitap ve dergiler ile lüzumu kadar öğretmen ve yardımcının tespit edilen maaş ve sair masrafları ile birlikte gönderilmesi konusu Maarif Meclisi'nde görüşülüp karara bağlandıktan sonra padişah tarafından da onaylanmıştır” (Yıldıztaş, 2012: 283). 30 Temmuz 1872 yılında Trabzon Vilayeti'ne yazılan bir emirname, “Batum'daki Fuadiye Mahallesi (Batum'da Abaza muhacirlerin iskaniyle oluşan mahalle) mektebi hocalığına Hopalı Osman Efendi'nin tayini konusunda Vilayetiniz tarafından gönderilen yazı maarif meclisinde görüşülmüş ve uygun bulunmuştur” (Yıldıztaş, 2012: 289) denmektedir.

19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki değişiklikler Türkçe'yi sınır ötesinde öğretme meselesini de gündeme getirmiştir. Türkiye ve Gürcistan içinde azınlık dillerinin öğretilmesi adına değişik girişimlerde bulunulmuştur (D'Alesio, 1921: 10). 1877-78 Türk-Rus savaşını müteakiben yapılan müzakerelerde Kafkasya'da Türkçe meselesi de gündeme gelmiştir (Bice, 1991: 50) fakat takip eden dönemde sorunun çözümüne ilişkin somut adımlar atılamamıştır. Bu yönde atılan en somut adım 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Batum yerel yönetiminin Osmanlı Devleti'nden Türkçe hocası talebi ile olmuştur. 1918 yılında Hikmet Cevdetzâde Türkçe öğretmek amacıyla Batum'a gönderilmiştir. Cevdetzâde 1924 yılında, Türkiye ile Gürcistan arasında bir sınır şehri olan Batum'da Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nu açmıştır. Bu okul Sovyet Rusya'sında açılan ilk Türkçe okullardan birisidir. Cevdetzâde, ilerleyen yıllarda Türkçe öğretimi faaliyetlerini Leningrad (St. Petersburg'da) da sürdürmüştür.

1. Hikmet Cevdetzâde'nin Batum'daki Yaşamı ve Türkçe Öğretim Faaliyetleri

16. yüzyılda Osmanlı toprağı haline gelen Batum (Alasania, 2013: VIII) 19. yüzyılın dördüncü çeyreğindeki 93 Harbi (1877-1878'de) sonrası Sovyet Gürcistan'ının toprağı haline gelmiştir. Batum idaresinin el değiştirmesiyle buradaki Türkçe konuşan ahali için Türkçe öğretecek kurum ve şahıslara ihtiyaç duyulmuştur. 93 Harbi sonrasındaki ikili görüşmelerde bu konuda bir sonuç alınamamış ve bu ihtiyaç 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında tekrar görüşülmüştür. I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Batum Yönetimi'nin talebiyle Osmanlı Devleti ile anlaşma yapılmış ve Batum'daki ahalinin örgün Türkçe'ye olan gereksinimleri giderilmeye çalışılmıştır.

İki devlet arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde İstanbullu Hikmet Cevdetzâde (1893-1945) Türkçe öğretmek için Batum'a gelmiş ve burada Türkçe öğretim faaliyetlerini başlatmıştır. Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Türkolog Cevdetzâde İstanbul'da varlıklı, eğitilmiş bir ailede 1893 yılında dünyaya gelmiş ve 1913 yılında İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Dilbilimci ve edebiyat bilimci Cevdetzâde (1893-1945)'nin

Batum'daki yaşamına dair bilgiler yaygın iletişim kaynaklarındaki üç-beş satırı geçmeyen biyografik bilgilerden (Люди и судьбы, 2003) oluşmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* adlı çalışmasında kendisinin Batum'daki yaşamını anlatırken eserinde Cevdetzâde'yi ismini vermeden anar; "Batum'da ilk rastladığım bir Türk kıızıyla evlendim. Kızın ağabeyisi de benim gibi Türkiyeli bir öğretmendi. Eski bir yedek subaydı. Batum'da bir Türk mektebinde hocalık yapıyordu" (Aydemir, 2005: 215). Aydemir'in Batum'da evlendiği Türk kıızı Hikmet Cevdetzade'nin kıız kardeşidir. Nazım Hikmet şiirlerinden birisini Aydemir ile Cevdetzâde'nin kıız kardeşi arasındaki aşka adamıştır.

Cevdetzâde hakkında dolaşımda olan çok az bilgi daha ziyade onun yaşamında üçüncü mekân olan S. Petersburg'daki yılları ve bu yılların ürünlerini kapsamaktadır. Batum Yönetimi'nin talebi ile 1918'de Batum'a gelen Cevdetzade'nin buradaki faaliyetlerine dair bilgiler 1920'lerin Rusça arşiv kayıtlarında mevcuttur. Batum Valiliği, Batum'a gelen Hikmet Cevdetzâde'ye bir bina tahsis etmiştir. Caparidze Caddesi'ndeki 1 Nolu binanın birinci katı okul olarak kullanılmış, Cevdetzâde ailesi binanın ikinci katında ikamet etmiştir. 1924 yılında açılan okul Batum Orta Dereceli Türk Okulu adını taşımaktaydı. Okulda Rusça ile beraber Yunanca da öğretilmekteydi. Ders kitapları ise Azerbaycan'dan gelmekteydi.

Cevdetzâde Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nda Türkçe (Osmanlı Türkçesi) öğretiyor

1924-1929 yılları arasında okulda Osmanlı Türkçesi öğretilmiştir. Acara Halk Eğitim Komiserliği 13 Haziran 1929 tarihli protokolle (Batum Arşivi: 5-1-152, Rusça) yeni Türk alfabesini (Latince) Acara'da kabul etmiştir ve bu

tarihten itibaren Latin harfli Türkçe alfabesi ile Türkçe kaynaklar hazırlanmasına gidilmiştir. Söz konu alfabe değişikliği Acara'da Türkçe öğretiminde kullanılan kaynaklar ve metotlarda da değişikliklere neden olmuştur.

Batum arşivindeki 17 Haziran 1929 tarihli bir protokolden hareketle Batum'da Türkçe öğretiminin 1924'te açılan okulda örgün olarak yapılmasının yanısıra şehirdeki diğer kurslarda da Türkçe öğretildiği çıkarılabilir. Öyle ki bu konuda, "Acara'da Türkçe öğretim kurslarına seçilecek adaylar hakkında Acaristan Merkez Eğitim Dairesi Komisyonu'nun Protokolü" adlı bir protokol de düzenlenmiştir (Batum Arşivi, No: 5-1-152).

Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nun yanısıra bölgede Türkçe eğitim veren diğer kurumların da olduğu arşiv kaynaklarındaki çalışma planlarında geçen "okullarda" ifadesindeki çoğul takısı "-lar"dan da anlaşılmaktadır. 31 Aralık 1931 tarihinde kayda geçen Batum arşivindeki Rusça bir belgede, "Acara'da Türk okullarında Türkçe öğretimi için öğretmenlerin açılacak kurslarda eğitilmesi, Türkçe ders kitaplarının basımı ile ilgili Acara Eğitim Halk Komiserliği'nin çalışma planı" (Batum Arşivi, No: 5-1-198) sunulmaktadır. Batum Orta Dereceli Türk Okulu 1939 yılında kapatılmıştır.

Cevdetzâde öğrencileri arasında

Aynı zamanda bir dilbilim uzmanı olan Hikmet Cevdetzâde değişik mekânlarda Türk dili üzerine düzenlenen konferans ve kongrelere de katılmıştır. Cevdetzâde, 25 Şubat-5 Mart 1926'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen, dünyanın değişik ülkelerinden 24 Türkolog'un davet edildiği,

aralarında Orhun Kitabelerinin şifrelerini çözen Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Thomsen (1842-1927) gibi davetlilerin de bulunduğu, I. Türkoloji Kurultayı'na Acaristan Halk Eğitimi Komiserliği adına katılmıştır (Всесоюзный Тюркологический съезд, 1926: 424; Кононов: 418, 423; Р Вост. № 4: 121). Kimi kaynaklar Cevdetzâde'nin bu kurultaya Türkiye'yi temsilen katıldığını ileri sürmektedirler. Hikmet Cevdetzâde I. Türkoloji Kurultayı'na katılan 8 yabancı Türkolog'dan biridir. Onunla beraber Türkiye'yi Fuat Köprülü, Ali Bey Hüseyinzâde, İsmail Hikmet gibi isimler temsil etmiştir” (Гасырлар авазы - эхо веков, 2005/2).

Hikmet Cevdetzâde'nin eşi Naile Süleymanova da Batum'da hem Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde hem de sosyal hayatın içinde aktif roller almıştır. Süleymanova, 1931 yılında Gertsen Leningrad Devlet Enstitüsü'nü bitirmiştir. Söz konusu enstitünün bitiminde Kharkov Doğubilimler Bilimsel-Araştırma Enstitüsü'ne davet edilmiştir. Ayrıca “Kızıl Profesör” Enstitüsü'nde Ekonomi Fakültesi bünyesindeki Türk Dili Kürsüsü'nde 1934 yılına kadar doçent unvanıyla çalışmıştır. 1934 yılında Bakü'ye taşınmış ve burada Türk Dili ve Edebiyatı hocalığını üstlenmiştir. Süleymanova'nın özellikle de 1924-1928 yılları arasında Batum'un sosyal ve siyasal hayatına aktif olarak katıldığı görülmektedir. Söz konusu 4 yıl boyunca Batum Şehir Kurulu'nda üyelik yapmıştır. Acara bölgesindeki kadınlar arasında üretken bir eylemci olmuş, eğitim sektöründe değişik çalışmalarda yer almıştır. “Acaralıların Yaşamı” adlı kulübün açılışına yaptığı büyük katkı sadece bunlardan birisidir. 1925 yılında düzenlenen Güney Kafkasya Toplantısı'nın katılımcıları arasında olması faaliyetlerinin boyutlarını göstermesi açısından da anlamlıdır.

Eşi Naime (ortad sıra soldan ikinci) ve mesai arkadaşlarıyla (öğretmenlerle).

2. Hikmet Cevdetzâde'nin S. Petersburg'daki Yaşamı ve Türkçe Öğretim Faaliyetleri

1920'lerin ikinci yarısında gerçekleşen ikinci evliğinden dolayı S. Petersburg'a yerleşen Cevdetzâde burada Türkoloji eğitimini ilerletmeye karar vermiştir. Leningrad Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü/Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde (LŞE) henüz öğrenciyken 1920'lerin sonundan itibaren adı geçen enstitüde Türkçe dersleri vermeğe başlamıştır. 1934 yılına kadar Leningrad Tarih, Felsefe, Dilbilim Enstitüsü'nde (1931'den 1937'ye kadar Leningrad'da bulunan üniversite tipi beşeri bilimler yükseköğretim kurumu), 1931-34 yılları arasında Askeri Deniz Akademisi'nde değişik seviyelerde Türkçe dersleri vermiştir.

Hikmet Cevdetzâde

Uzun yıllar Leningrad A. S. Enukidze Şarkiyat Enstitüsü'nde de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Cevdetzâde burada Türkçe Bölümü'ndeki Türkolog ve diğer çalışanlarla yaptığı sohbetlerinde Türkçe öğretimi adına bir ders kitabının bulunmayışının öğrencilerin Türkçe öğrenim süreçleri üzerinde olumsuz etki yaptığını sık sık vurgulamıştır. Söz konusu eksiklik 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye'de gerçekleştirilen Harf İnkılabı'ndan sonra daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Latin alfabesinin kullanıma sokulması Türkçe öğrenimine ilgiyi artırmış ve öğretim temposunu hızlandırarak aynı zamanda Türkçe öğretim/öğrenim kalitesinde değişikliklere sebep olmuştur.

Türkiye’de gerçekleşen Harf İnkılabı’ndan sonra Rusya Türkoloji’sinde Türkçenin yeni alfabeye öğretimine dair ders kitaplarının hazırlanmasına duyulan gereksinim Cevdetzâde’nin 1931’de hazırladığı *Sözlüklü Türkçe Okuma Kitabı* adlı çalışması ile giderilmeye çalışıldı. Cevdetzâde’ye söz konusu çalışmaya başlamasında ve çalışmayı tamamlamasında en büyük ve ısrarlı yardımı Leningrad Şarkiyat Enstitüsü Bölüm Başkanı Prof. Dr. A. D. Novičev göstermiştir. Cevdetzâde, kendi birikiminin tamamını Leningrad Şarkiyat Enstitüsü’ne verdiğini yakın çevresindekilerle sık sık paylaşmıştır.

Cevdetzâde, *Sözlüklü Türkçe Okuma Kitabı*’nı hazırlarken kitabın içeriğinin de enstitünün kuruluş amacında belirtilen şarkiyat kadrosunun yetiştirilmesine uygun olmasına ve zamanın Sovyet Yüksek Öğretim Kurumları’nda (VUZ) Türkçe öğrenen öğrencilerin politik-ekonomik ilgilerini tatmin edebilmesine büyük önem gösterdi.

Onun düşüncesine göre ders kitabının ayrılmaz parçası sözlük olmasıydı. Dönem Rusya’sında Türkçe – Rusça bir sözlüğün bulunmamasının Rusya’da Türkçe öğrenimini ne kadar zorlaştırdığının farkında idi. Müteakip dönemde Türkçe öğrenenlerin öğrendikleri Türkçeyi pekiştirmek için Türkçe’deki temel dilbilim kurallarının özetlenmesi, yapıların çekimlenmesine olan gereksinimi de fark etti. Cevdetzade, çalışmasındaki dilbilgisi bölümünü severek gözden geçirmeyi kabul eden akademik A. N. Samoyloviç’in özel tavsiyelerinden de yararlandı. Cevdetzâde’nin bu çalışması, Rus dili taşıyıcılarının söz konusu dönemde Türkçe öğretim kitabına olan ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır.

Cevdetzâde, Kasım 1933’ten itibaren Sovyet Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde çalışmaya başlamıştır. Bu dönem, Cevdetzâde’nin Rus Türkologlar arasında daha ziyade dilbilimci olarak dikkat çektiği bir dönemdir. A. N. Kononov ile birlikte 1934 yılında *Çağdaş Türkçe’nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışmayı hazırladı. Şarkiyat Enstitüsü temsilcileri *19.-20. Yüzyıllar Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmayı da Cevdetzâde’ye hazırlatmayı düşünmekteydiler.

A. N. Kononov (1906-1986), Cevdetzâde ile olan ikili görüşmelerinde Türk dili tarihinin öğretimi için bilimsel çalışmalara olan gereksinime her fırsatta dikkat çekmekteydi. Türk dilbilimin sorunları arasında Türk edebiyat dilinin oluşum tarihi, Türkçe’nin tarihî sözcükbilimi gibi henüz nihai cevaplarını bulamamış konular da yer almaktaydı.

Tarihî sözcükbilimin güncel görevlerinden birisi de başka dillerden alınan sözcüklerin incelenmesiydi. Bu ihtiyaca binaen 1934 yılında Hikmet Cevdetzâde ile A. N. Kononov *Çağdaş Türkçe’nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı 263 sayfalık bu çalışmayı hazırladılar. Mevcut çalışma benzerlerinden hacimli oluşu ve sağlam içeriğiyle ayrılmaktadır (Dilaçar, 1997: 211). Eser ayrıca değişik dönemlerde yabancı ülkelerle gerçekleştirilen ekonomik ve politik ilişkiler neticesinde Türkçeye giren birçok yabancı sözcüğün varlığına da dikkat çekmektedir. Eserde, bu dönem sözlüklerindeki yabancı sözcüklerin daha ziyade Fransızca, İtalyanca, Almanca ve diğer

Avrupa dillerden geçen ödünçlemeler olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada alıntı sözcüklerin/ödünçlemelerin fonetik özellikleri üzerinde de durulmakta ve Batı dillerindeki ses sistemlerinin, özellikle de Fransızca'nın, Türkçe'nin sesbilim sistemi üzerindeki etkisine vurgu yapılmaktadır.

Cevdetzâde'nin A.N. Kononov ile hazırladığı *Çağdaş Türk Dili Grameri*

1935 yılında Leningrad Doğubilimler Enstitüsü ve Yüksek Diploma Komisyonu'ndaki (VAK) alan uzmanlarının Cevdetzâde'nin akademik çalışmaları üzerine verdiği olumlu raporlara rağmen Cevdetzâde'nin doçentliği onaylanmamıştır. Bu olay üzerine Cevdetzâde Leningrad Doğubilimler Enstitüsü'nden ayrılma kararı almıştır.

Stalin'in aydın kıyımı yaptığı II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Cevdetzâde 11 Eylül 1937'de hapsedildi. Tutuklanışının üzerinden iki ay geçmeden öğretim üyesi olan eşi Naime Süleymanova Kakabadze de tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Sürgünde kendisine dokunulmaması için açlık grevine başlayan Naime Kakabadze kısa bir süre sonra 2 Kasım 1937'de kalp krizinden öldü.

Cevdetzâde, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde çalıştığı dönemde Tiflis Devlet Üniversitesi'nde henüz kurulma aşamasında olan Doğubilimler Fakültesi'nin teşekkülüne de bilimsel katkılarda bulundu (Сорокина, 2003). Gürcistan da dâhil olmak üzere Sovyet Cumhuriyetlerindeki şarkiyat öğrencileri uzun yıllar Türkçe'yi onun Türkçe öğretim kitaplarından öğrenmişlerdir. Cevdetzâde'nin ani ölümü, üzerinde çalıştığı birçok bilimsel çalışmanın da yarım kalmasına sebep olmuştur.

Cevdetzâde, kitap çalışmalarının yanı sıra Rusya'nın gelecekte önemli Türkolog'u olacak isimlere özel Türkçe dersleri vermiştir. Ondan Türkçe öğrenenler arasında 20. yüzyıl Sovyet Türkoloji'sinin temel koyucularından, aynı zamanda dünya Türkoloji'sinin önemli isimlerinden olan A. N. Kononov da vardır. Kononov Bartold, Malov, Bartels gibi önemli hocalardan değişik dersler alırken Türkçe' dersini de anadili Türkçe olan İstanbullu Türkolog Hikmet Cevdetzâde'den almıştır (Türk Ansiklopedisi, 1975: 183; Sertkaya, 1987: 61-63; Miliband, 2008: 675-677).

Leningrad Türkoloji'sindeki Türkologlarla beraber (ön sırada sağdan ikinci)

Kimi yazılı kaynaklar Stalin tarafından 1937'de değişik gerekçelerle ölüm kamplarına gönderilmeye başlanan ve hemen hemen hepsinin bu kamplarda öldüğü aydınlar, bilim adamları arasında Cevdetzâde'ye yer vermemektedirler. *Türkologların Bibliyografya Sözlükleri* gibi ancak bir iki çalışmada sürgün edilen ve ölen aydınlar arasında onun adına da rastlanmaktadır (Списки репрессированных востоковедов, 2014). 10 Kasım 1939 tarihinde sürgüne mahkûm edilen Hikmet Cevdetzâde Rusya'nın Krasnoyarsk Bölgesi'nin Kansk kentinde 17 Nisan 1945'te hapiste ölmüştür (Miliband: 2008: I, 677-767).

1934 yılında Cevdetzâde ile ortaklaşa yazdıkları *Çağdaş Türkçenin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışmanın üzerinden 8 yıl geçtikten sonra A. N. Kononov 1942'de *Türkçe'nin Grameri* adlı bağımsız bir çalışma hazırlamıştır. Cevdetzâde'nin sürgünde olduğu bir dönemde yayınladığı çalışmasında Kononov, Türkçe'nin söz varlığını işlemiş, sadece alıntı sözcükleri tespit etmekle kalmamış, ayrıca bunların hangi yollarla Türkçe'ye girdiklerini de ele almıştır. A. N. Kononov, Cevdetzâde ile yakın tanışıklığını değişik vesilelerle düzenlenen bilimsel toplantılarda dile getirmiştir. Şota Rustaveli'nin Tiflis'teki doğum yıldönümü kutlamalarından birine katılan Kononov, Cevdetzâde'nin yakınlarıyla görüşmüş ve "... bir çok Türkoloğun akademik çalışmalarında Cevdetzâde'nin emeği olmuştur" ifadesini kullanmıştır.

Sonuç

Hikmet Cevdetzâde, 1924'te Batum'da açtığı "Batum Orta Dereceli Türk Okulu" ile Gürcistan coğrafyasında Türkiye (Osmanlı) Türkçesini örgün olarak öğretmeye başlayan ilk öğretmen olmuştur. Batum Orta Dereceli Türk Okulu'nda Türkçe öğretimi okulun kapanacağı 1939 yılına dek sürmüştür. Cevdetzâde, Batum'da hem Türkçe öğretmenliği yapmış hem de dünyadaki Türkoloji çalışmalarını da yakından takip ederek Sovyet Gürcistan'ını temsilen değişik Türkoloji toplantılarına farklı görevlerle katılmıştır. Bu toplantılarda edindiği dostluklar aracılığıyla Gürcistan Türkolojisini dünya Türkolojisi ile tanıştırmış ve dünya genelindeki Türkolojilerde yapılan çalışmaları Gürcistan Türkolojisi'ne aktarmıştır.

Cevdetzade, gerek Gürcistan'da gerekse de Leningrad'da çalıştığı kurumlarda Türkiye Türkçesi'nin ve Türk edebiyatının yaşadığı tarihi değişimlerin güncel takipçisi olarak görülmüş ve kendisinden Rusya Türkolojisini zenginleştirecek Türkoloji çalışmalarına öncülük etmesi istenmiştir. Cevdetzade, ünlü Rus Türkolog Kononov'un da işaret ettiği gibi, Rus ve Gürcü Türkolojisi'nden birçok Türkoloğun yetişmesine doğrudan veya dolaylı katkıda bulunmuştur. Gürcü Türkoloji'sinin kurucusu Akademik Sergi Cikia ile olan tanışıklığı Gürcistan'da Türkoloji'nin açılması ve geliştirilmesi adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu yöndeki verimlerin "ne/ler?" olduğu, bunların tamamlanıp tamamlanmadığı gibi olguların hem Gürcü Türkolojisi hem de dünya Türkolojisi adına önemsenecek bulguları ortaya koyacağı bir gerçektir.

Cevdetzâde toplama kampında iken Kononov'un 1942 yılında kaleme aldığı *Türkçe'nin Grameri* adlı çalışması ile 1934 yılında Cevdetzâde ile ortaklaşa yazdıkları *Çağdaş Türkçe'nin Grameri: Fonetik, Morfoloji, Sentaks* adlı çalışma arasında "etkilenme, esinlenme öykünme, alıntı ya da metinler-arasılık" düzlemindeki ilişkilerin araştırılması da önem arz etmektedir. Sürgünde ölen Cevdetzâde'nin yarım kalan eserlerinin incelenmesi de Cevdetzâde'nin Rus ve Gürcü Türkolojilerindeki yerini daha bir somutlaştıracaktır.

KAYNAKLAR

- ALASANİA, Giuli (2013). *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, (Türkçeye tercüme: Nanuli Kaçarava), Trabzon: KTÜ Karadeniz Enstitüsü Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (2005). *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-152, Dosya No: 9, Gömlek: 8, Fon Kodu: YB (21), 13 Haziran 1929.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-152, Dosya No: 9, Gömlek: 7, Fon Kodu: YB (21), 12 Haziran 1929.
- Batum Arşivi (Rusça), No: 5-1-198, Dosya No: 9, Gömlek 9, Fon Kodu: YB (21), 31 Aralık 1929.
- BİCE, Hayati (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BROSSET, Marie Félicité (2003). *Gürcistan Tarihi* (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Всесоюзный Тюркологический съезд*, Baku-1926. С. 424.
- Вост. № 4. С. 121.
- CİKİA, Sergi. (1954). "18. Yüzyılda Düzenlenmiş Gürcüce-Türkçe Ders Kitabı". *Trudi Instituta Yazıkoznaniya*, Tbilisi: Izd. Akad. Nauk Gruzinskoy SSR, (Gürcüce).
- D'ALEŞİO, E. D. (1921). *İstanbul'daki Gürcüler*, İstanbul: Gürcü Manastırı.
- DİLAÇAR, A. (1977). "Rus Türkoloğu A. N. Kanonov'un 70. Doğum Yıldönümü", *Türk Dili*, Cilt: XXXV, S. 305.
- КОНОНОВ, А. Н., "Тюркология", *Азиатский музей*. С. 418, 423.
- "Kononov, Andrey Nikolaevič" (1975). *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, Cilt: XXII.
- Люди и судьбы. Библиографический словарь востоковедов - жертв политического террора в советский период (1917-1991)*. Спб: Изд. подготовили Я. В. Васильков, 2003.
- "Международное признание", Редакция, *Научно-документальный журнал «гасырлар авазы - эхо веков»*, Казань, 2005/2.
- MİLİBAND, S. D. (2008). *Vostokovedy Rossii XX - Nachalo XXI v. V 2 knigakh*. Bibliograficheskiy Slovar (Rusça). (Rusyanın Doğubilimcileri. Bibliyografik Sözlük), Moskva: Vostochnaya Literatura.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1987). "Kononov", *Türk Dili*, Cilt: LIII, S. 421, Ocak-1987, s. 61-63.
- "Списки репрессированных востоковедов", Erişim Tarihi: Aralık 2014, memo.ru>history/VOSTOK/SPISOK_0.HTM
- СОРОКИНА М. Ю. (2003). *Петербургское Востоковедение*, Спб., 496 с. (Социальная история отечественной науки о Востоке).
- THOMSON, Robert W. (1996). *Rewriting Caucasian History*, London: Oxford.
- YILDIZTAŞ, Mumin (2012). *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.